

ŁUKASZ KUMIĘGA, RECHTEXTREMISTISCHER DISKURS
IN DEUTSCHLAND, Frankfurt a. M.: Peter Lang Edition,
2013, 268 s.

Monografia Łukasza Kumięgi podejmuje temat wyjątkowo aktualny i ważny z co najmniej dwóch zasadniczych względów. Po pierwsze, dyskutuje problemy dotyczące badań nad dyskursem, które w ostatnich latach zyskują coraz bardziej na znaczeniu; po drugie, materiał badawczy wykorzystany w przeprowadzonych analizach odnosi się do prawnicowego dyskursu ekstremistycznego w Niemczech na przykładzie demonstracji ulicznych, a więc dotyczy kontrowersyjnego problemu społecznego, którego waga jest nie do przecenienia.

Praca usytuowana jest w obszarze badań nad dyskursem, a jej podbudowa teoretyczna zasadza się na koncepcjach i metodach socjologii wiedzy, socjologicznej analizy dyskursu oraz metodach lingwistycznych, głównie z zakresu tzw. semantyki politycznej. Według autora w jego badaniach najbardziej przydatna okazuje się krytyczna analiza dyskursu, głównie jej wariant germanistyczny; włącza on również do pola badawczego inspiracje płynące z *Discourse Studies*.

Obszerna praca składa się z dwóch części, teoretycznej oraz empirycznej, przy czym każda z nich zawiera po trzy rozdziały; analizie materiału badawczego poświęcono dwa ostatnie rozdziały pracy. Rozprawę zamyka podsumowanie, zostały też nakreślone perspektywy badawcze.

W części teoretyczno-metodologicznej czytelnik dzięki znakomitej orientacji autora w literaturze fachowej dotyczącej badań nad dyskursem oraz – co jest zresztą charakterystyczne dla całej rozprawy – jego wyjątkowej umiejętności selekcji i krytycznej dyskusji ma okazję zapoznać się z wieloma wątkami i cennymi uwagami dotyczącymi dyskutowanej problematyki. Badania nad dyskursem – celowo używam tu tego szerokiego pojęcia na określenie wicłości kierunków badań – są bardzo różnorodne, a sam termin *dyskurs* często bywa używany, a nawet nadużywany, w sposób inflacyjny. W każdym istotnym miej-

scu pracy autor uzasadnia przydatność diskutowanych kierunków i metod do celów własnej pracy i – co pragnę tu dobitnie podkreślić – rezygnuje z prostego opisu na rzecz dyskusji i ukazywania problemów oraz polemiki z tymi problemami. Umiejętność wyboru i każdorazowe uzasadnianie decyzji jest więc charakterystyczną cechą części teoretycznej.

Modelowe jest wręcz dojrzałe podejście autora do metodologii. Z jednej strony sytuuje on od początku swe rozważania w określonym kręgu metodologicznym, a jest to, jak już wspomniano, przede wszystkim germanistyczna krytyczna analiza dyskursu oraz jej uzupełnienie, *Discourse Studies*, z drugiej strony dostrzega jednak konieczność dostosowania szczegółowej metodologii do konkretnych obiektów badawczych. Nie zapominając o różnorodności kierunków badań nad dyskursem, jednoznacznie podkreśla, że niezbędny jest wybór teorii oraz metod w odniesieniu do przedmiotu badań, i odrzuca możliwość skoncentrowania się na jednej metodzie. Elementy poszczególnych podejść mają więc być przejęte w trakcie procesu badawczego. Autor zdecydowanie odrzuca sceptycyzm badawczy w odniesieniu do analizy władzy i krytyki dyskursu, ponieważ szczególnie z krytyki i formułowania strategii dotyczących rozwiązywania problemów nie można w tym kontekście w żadnym wypadku zrezygnować.

Łukasz Kumięga zauważa, że nadrzędnym kryterium podziału, obejmującym całościowo badania nad dyskursem, jest kryterium języka narodowego; sędzę, że raczej lepiej by było mówić tu o tradycji określonego kręgu badawczego, która oczywiście manifestuje się w konkretnych językach narodowych. Słusznie podkreślono, że germanistyczne badania w zakresie lingwistyki dyskursu nawiązują przede wszystkim do prac Michela Foucaulta. Takie odniesienie dominuje również w omawianej tu pracy, choć nie jest autorowi obca krytyczna ocena prac tego znanego filozofa i socjologa prezentowana przez wielu badaczy, dotycząca przejęcia jego myśli w badaniach nad dyskursem.

Już w pierwszym rozdziale uwidacznia się interdyscyplinarny kontekst książki. Jak zaznacza autor, sam przedmiot badań o charakterze politologicznym i socjologicznym, jakim jest problematyka pravicowego ekstremizmu i włączenie go do analizy dyskursu, należy rozumieć jako podejście interdyscyplinarne. Słusznie zwraca uwagę na miejsce relacji lingwistyka tekstu – lingwistyka dyskursu, co implikuje oczywiście dyskusję nad relacją tekst–dyskurs, a ta ostatnia jest istotna m.in. w kontekście doboru korpusu. Rozumienie lingwistyki dyskursu jako prostego poszerzenia lingwistyki tekstu okazuje się tu niewystarczające, co autor również dostrzega w swej pracy.

Łukasz Kumięga z wielu podejść do dyskursu wyodrębnia trzy dominujące:

- dyskurs rozumiany z perspektywy tekstu;
- dyskurs jako korpus lub korpus tekstowy;
- dyskurs jako zjawisko konstytuowania wiedzy.

Rozdział 2 *Dyskurs o ekstremizmie prawicowym w Niemczech* prezentuje założenie przyjęte przez A. Klärnera i M. Kohlstrucka (2006), w myśl którego ekstremizm można opisywać co najmniej na dwóch płaszczyznach, a mianowicie jako płaszczyznę dyskursywną oraz jako praktykę polityczną, dodając przy tym, że wymienieni autorzy uważają za konieczne powiązanie obu płaszczyzn. Samą definicję dyskursu przejmuje autor za Foucaultem (1981), traktując tę wielkość jako zbiór wypowiedzi należących do tego samego systemu formacyjnego. Znajdujemy tu fundamentalne rozróżnienie między dyskursem o ekstremizmie prawicowym a prawicowym dyskursem ekstremistycznym, przy czym autor czyni ten drugi przedmiotem swych badań.

Ekstremizmowi prawicowemu w Niemczech w aspekcie płaszczyzn dyskursu i dyskursowi tożsamościowemu poświęcono uwagę w rozdziale 3. Autor również tutaj umiejętnie dokonuje selekcji w odniesieniu do problemów badawczych i punktów widzenia, zaznaczając, że interesuje go mechanizm typowy dla wielu rodzajów ekstremizmu prawicowego. Istotne miejsce znajdują w nim płaszczyzny dyskursu w ujęciu M. Jäger i S. Jägera (2007), jak też model M. Junga (2005) (*Würfelmodell*), ponieważ obie koncepcje dadzą się zaadaptować do badań w części empirycznej. Ekstremizm prawicowy ukazano tu nie tylko jako zjawisko polityczne, ale również jako ruch społeczny. W tym kontekście w odniesieniu do ekstremizmu prawicowego ważny staje się mechanizm specyficznej interpretacji rzeczywistości, gdzie główną rolę odgrywają kategorie *my* i *obcy*.

Rozdział 4 stanowi wprowadzenie do analizy. Autor przedstawia w nim szerszy jej kontekst, a więc ulicę jako przestrzeń działań dyskursywnych oraz opis analizowanych demonstracji, jako że są one miejscami powstawania badanych dyskursów. Metodę, którą posłuży się w analizach, określa Ł. Kumięga jako metodę obserwacji etnograficznej (*Methode der ethnographischen Beobachtung*), powołując się m.in na Ch. Lüdersa (2008) (s. 127–128). Akcentuje się przy tym opis ubioru, rytuałów i symboli (por. Soeffner 1988) (s. 128). Omawiany rozdział poświęca w swjej końcowej części uwagę ubiorowi jako przedmiotowi badań dyskursu, bo to właśnie on jest nośnikiem tekstów wykorzystanych w analizie. Autor słusznie zauważa, że z jednej strony ubiór można analizować

z różnych punktów widzenia, z drugiej zaś może on być punktem wyjścia do ukazania procesów i mechanizmów społecznych (s. 132).

Rozdziały 5 i 6 mają charakter empiryczny. Autor konsekwentnie realizuje w nich przyjęte założenia ramowe, według których proporcje między opisem a dyskusją/polemiką w sensie spojrzenia krytycznego zawsze przeważają na korzyść tej ostatniej. Chodzi więc nie tyle o opis prawicowego dyskursu ekstremistycznego, ile przede wszystkim o uchwycenie z m i a n w ramach tego dyskursu na przykładzie demonstracji, przy czym demonstracje rozumiane są tu jako jedna z wielu możliwych form działania w obrębie ekstremizmu prawicowego.

Łukasz Kumięga w rozdziale 5 czyni przedmiotem swej analizy typ ubioru uczestników demonstracji, określając go jako czynnik zmiany dyskursywnej, a więc wielkość, która dla tradycyjnych badań lingwistycznych nie jest bynajmniej obiektem typowym, doskonale jednak mieści się w przyjętych w pracy założeniach badań nad dyskursem, dla których nie tylko dane językowe w formie pisemnej lub ustnej są elementami znaczącymi. Celem analizy jest, mówiąc bardzo ogólnie, uchwycenie dynamiki komunikacji w aspekcie społecznym i politycznym.

Autor rozróżnił następujące cztery typy ubioru, biorąc pod uwagę jego wykorzystanie podczas ekstremistycznych demonstracji prawicowych:

- 1) ubiór w stylu mundurowym i ubiory munduropodobne;
- 2) ubiór nacechowany wpływami subkultury;
- 3) ubiór markowy;
- 4) ubiór typu „zrób to sam”.

Z przeprowadzonych analiz ilościowych i jakościowych wynika pluralizacja środowiska prawicowo-ekstremistycznego; w odróżnieniu od tendencji tuż po 1949 r. mamy teraz do czynienia z wielością form ich występowania. Tę zmianę dyskursywną określa autor jako tendencję do normalizacji strategicznej, polegającą na tym, że preferuje się ubiór, który nie wskazuje eksplicitnie na tożsamość prawicowo-ekstremistyczną.

Analizie materiału językowego (chodzi o nadruki na ubiorze), oczywiście nie w izolacji od jego kontekstu społecznego, poświęcony jest rozdział 6. W nowszych podejściach lingwistycznych powiązanie elementów językowych z pozajęzykowymi i ich wzajemne odniesienia, multimodalność i multikodowość odgrywają coraz ważniejszą rolę. W badaniach nad dyskursem nawiązujących do Foucaulta zanurzenie elementów językowych ma oczywiście inne znaczenie niż w „czystej” lingwistyce czy nawet w lingwistyce tekstu, ponieważ ich wy-

miar społeczno-filozoficzny wysuwa się na pierwszy plan. Na podstawie materiału językowego stawia się więc pytania odnoszące się do procesów społecznych i kwestii dotyczących władzy, poddaje się je krytyce oraz formułuje prognozy.

Autor konstatuje, że badany materiał można zaklasyfikować jako teksty, w większości jako teksty multimodalne, łączące w sobie elementy językowe i wizualne. Teksty zamieszczone na elementach ubioru odczytuje się jako ślady określonych dyskursów. Nadruki z elementami językowymi oraz wizualnymi służą przede wszystkim do tworzenia i zaznaczania tożsamości grupy własnej i obcej. Poddając w rozdziale 6 analizie nadruki na ubiorach, autor zajmuje się konstrukcją tożsamości dyskursywnych w przeciwstawieniu OBCY i MY i poświęca uwagę użytym środkom językowym oraz elementom dyskursywnym. Do obcych należą następujący aktorzy polityczni: USA, Izrael, RFN oraz Antifa, natomiast aktorzy reprezentujący postawy prawicowego ekstremizmu zaznaczają własną identyfikację poprzez odniesienie do akcjonizmu, określonych miejsc i przestrzeni, organizacji albo inicjatyw, grup muzycznych czy też implicytne bądź eksplcytne odniesienia do narodowego socjalizmu. Z przeprowadzonej analizy jednoznacznie wynika, że nie można tu mówić o jednolitym sposobie nawiązywania do narodowego socjalizmu, wykazano heterogeniczność referencji oraz stosowanie kilku strategii z użyciem urozmaiconych środków językowych i wizualnych. Cenne jest uwzględnienie płaszczyzny interdyskursywnej. Autor wykazuje, że w badanym dyskursie przejmują się pewne elementy z innych dyskursów. Stosowane w ten sposób strategie wieloznaczności wiążą się z powstawaniem różnorodnych konotacji.

Dzięki właściwemu doborowi metod oraz materiału badawczego, a także samej problematyki, która do tej pory w tym ujęciu nie była tak szeroko dyskutowana, praca zyskuje charakter nowatorski.

Czytelnik książki bez trudu zauważy bardzo dobrze rozwiniętą umiejętność autora w zakresie prowadzenia krytycznej dyskusji nad stanem badań, formułowania własnych założeń oraz modyfikowania ich w odniesieniu do trafnie dobranego materiału. Autor przedstawia aspekty cząstkowe zawsze konsekwentnie na tle kompleksowej całości, dokonuje właściwej selekcji oraz dostrzega słabe punkty przedstawianych podejść. W części teoretycznej wypukła problemy istotne dla analizy korpusu. Umiejętność syntezy uwidacznia się nie tylko w podrozdziałach podsumowujących, lecz także w wielu miejscach pracy zamykających określone kwestie, co oczywiście nie znaczy, że chodzi tu o zakoń-

czenie dyskusji nad pewnymi ujęciami i koncepcjami. Tak jak sam dyskurs jest zjawiskiem otwartym, tak również otwarta jest dyskusja o nim. Większość dotychczasowych prac dotyczących badań nad dyskursem zajmuje się dyskursami medialnymi i występującymi w nich tekstami w formie pisemnej. Zaprezentowana tu monografia stanowi więc w tej kwestii niewątpliwie *novum* i również z tego względu warto polecić jej lekturę nie tylko badaczom dyskursu, lecz również zainteresowanym tą problematyką humanistom reprezentującym inne dziedziny.

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ

Literatura

- Foucault M., 1981, *Archeologie des Wissens*, Frankfurt am Main.
- Jäger M., Jäger S., 2007, *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*, Wiesbaden.
- Jung M., 2001, *Diskurshistorische Analyse – eine linguistische Perspektive. – Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band 1: Theorien und Methoden*, Hrsg. R. Keller, A. Hirsland, W. Scheider, W. Viehöver, Opladen, s. 29–51.
- Klärner A., Kohlstruck M., Hrsg., 2006, *Moderner Rechtsextremismus in Deutschland*, Bonn.
- Lüders Ch., 2008, *Beobachten im Feld und Ethnographie. – Qualitative Forschung – Ein Handbuch*, Hrsg. U. Flick, E. v. Kardhoff, I. Steinecke, H. Reinbeck, s. 384–402.
- Soeffner H.G., 1988, *Kultur und Alltag*, Göttingen.